

ДАНИЦА ШАНТИЋ*

УТИЦАЈ МИГРАЦИОНЕ КОМПОНЕНТЕ НА ДЕМОГРАФСKE ПОТЕНЦИЈАЛЕ ПОЈЕДИНИХ ВАНГРАДСКИХ НАСЕЉА У СРБИЈИ

Садржај: Период након Другог светског рата карактеристичан је по руралном егзодусу и стихијској урбанизацији, што је изазвало депопулацију у многим сеоским насељима на територији Републике Србије. Масовна емиграција село-град, десетковала је, у демографском смислу популационо мала насеља, а носиоци пораста становништва постала су градска насеља. Поједина сеоска насеља са већим погодностима свог положаја и неким функцијама су и поред преовлађујућих трендова успела да привуку становништво. У таквим насељима број досељеног становништва представља више од 50% укупног становништва насеља. Управо о тим насељима ће бити речи у овом раду.

Кључне речи: сеоска насеља, миграције, становништво, Србија

Abstract: Period after Second World War was a time well known after the very large population movement from rural to urban areas which cause depopulation in numerous rural settlements in Serbia. Emigration from villages to towns decimated, in demographic sense, small settlements in the first place, and urban areas became bearers of the population growth. Some of the rural settlements had priviledge of their geographic position and certain functions and that's why they attracted population from other places. In those settlements number of people who moved in (was not born there) was more than 50% of total population. In this paper this rural settlements will be discussed about.

Key words: rural settlements, migrations, population, census, Serbia

Увод

У периоду након Другог светског рата интензивна дерурализација представљала је једну од основних карактеристика демографског и друштвено-економског развитака Србије. Од једне типично руралне средине, са преко 4/5 сеоског становништва, Србија је за готово пола века постала земља са већинским градским становништвом. На прелаз аграрног становништва у неаграрне делатности и на миграције село-град утицали су економски, демографски, политички и многи други фактори. Основни разлози одласка становништва из сеоских насеља јавили су се са првим фазама индустријализације и урбанизације, а били су: аграрна пренасељеност, недовољне могућности за развитака пољопривреде производње, разлика између висине висине прихода у пољопривреди и могућности за већу зараду у граду у некој од непољопривредних делатности услед чега и јача тежња за миграцијом у неразвијеним пољопривредним рејонима, као и атрактивност градског начина живота. То су били основни push фактори, најважнији покретачи емиграције становништва из сеоских насеља и демографског смањења сеоског становништва. Такви одбојни фактори су

---

* Даница Шантић, асистент приправник, Географски факултет, Београд, Студентски трг 3/3.

узајамно деловали на јачање миграционих кретања усмерених ка градовима међу којима је Београд имао најјачу привлачну снагу.

Узрок опадања броја руралног становништва је поред квалитативне разлике биланса механичког кретања и осетна промена неких релевантних демографских структура. Наиме, из сеоских насеља одлази млађе радно способно становништво, старости од 20-44 године, па се старосна структура становништва неповољно мења за процес рада и репродукцију. Села губе највиталнији радни и фертилни контигент и изложена су демографском старењу и феминизацији радне снаге. Јавља се опадање фертилитета и наталитета и као крајњи ефекат, осетан пад природног прираштаја. Такође, пад броја сеоских житеља био је под утицајем промене типа насеља. У периоду 1981-1991. године због промене типа насеља 64.740 лица је аутоматски променило статус из сеоског у градско становништво, јер су иста насеља 1981. године третирана као сеоска, а 1991. године као градска насеља. (Радовановић С., 1999.)

Познато је да су градска насеља на територији Централне Србије и Војводине доминантно имиграциона. Међутим, у току свеукупног развоја и поједина сеоска насеља са већим погодностима положаја и неким функцијама привукла су знатан број становника. У таквим насељима удео миграционе компоненте преовлађује у односу на број становника који долази из природне репродукције. Поменута сеоска насеља су приградског типа, поједина се налазе у близини великих градова, поред важних саобраћајница, нека од њих имају изражену рударску функцију, развијену пољопривредну функцију, доминантну туристичку функцију, а нека од ових насеља су центри општина, који и поред функција које имају, нису класификовани као градска насеља. Поједина ванградска насеља имају и више наведених карактеристика полифункционалног карактера, на основу којих постају имиграциона.

Ванградска насеља Србије са доминантном имиграционом компонентом

Територијална диференцијација сеоског становништва Републике Србије на она која бројчано расту и она која бројчано опадају попримајући депопулациони карактер изражена је већ 60-их година. У транзицији популације сеоских насеља у већини доминира тренд депопулације до изумирања. Према подацима пописа становништва из 2002. године 9 сеоских насеља је остало пусто, без житеља. На другој страни поједина сеоска насеља не само да опстају захваљујући сопственом природном прираштају, већ у демографском смислу постају и пописују се као полифункционална насеља, попримајући доминантно имиграциона обележја што обезбеђује популациони потенцијал за будући развој задржавањем радног и репродуктивног становништва, као и повећањем ових контигената становништва захваљујући интензивној имиграцији.

Имиграционо активна насеља су она насеља која се налазе у близини великих градских агломерација, као последица чињенице да се становништво ту досељавало јер нису могли да реше стамбено питање у граду, па су се задржавали у његовој околини. Такође приградска сеоска насеља која имају повољнији саобраћајно-географски положај су доминантно имиграциона насеља. Поједина сеоска насеља из депопулационих и емиграционих обалсти, услед старења и изумирања становништва имају високе уделе мигрантске популације, која углавном потиче из женидбено-удабених миграција. На повећање удела миграционе компоненте у појединим насељима у последњој деценији XX века велики утицај је имало досељавање становништва из република бивше СФРЈ, као и са територије Косова и Метохије. Издавање ових насеља захтева детаљније истраживања података пописа становништва. У овом раду их нећемо детаљно истраживати, већ их наводимо само као појаву.

Популационо активна сеоска насеља су у Централној Србији и Војводини поједина приградска насеља и она у непосредној близини јачих урбаних центара. Урбанизација села се у највећој мери одвија преко дејстава великог броја дневних миграната на релацији село-град, што је утицало да смањење удела сеоског становништва буде много мање интензивно од смањења учешћа пољопривредног становништва (са 70% на 17%). Начин градског живота се преко система образовања, ширења мреже електронских медија, индустријализације и јачања функција градских насеља различитог ранга и другим факторима, непосредно преноси у сеоске средине. Тако је несумњиво смањивање разлика у начину живота на селу и у граду утицало да се сеоско становништво масовно одриче традиционалних и све више прихвата савремене ставове о репродуктивном понашању.

Приградска насеља, која се налазе у близини највећих градских центара Централне Србије и Војводине (Београда, Ниша, Крагујевца, Новог Сада и других) имају значајан удео мигрантског у укупном становништву. Многа од њих су физиономски и функционално срасла са урбаном територијом оближњих градских насеља и обухваћена су њиховим најновијим генералним урбанистичким плановима. Тако су прстен око Новог Сада образовала насеља са великим уделом миграционе компоненте и значајним порастом броја становника у последњем међупописном периоду. У Ветернику је удео мигрантског у укупном становништву, у последњој деценији XX века износио 83%. Највећи број становника је досељен из бивших Република СФРЈ и то у последњем међупописном периоду. Слична је ситуација и са насељима Каћ, Ченеј, Руменка. Занимљив су пример и Лединци где само 6 становника од рођења живи у насељу, док је 1641 становник или 99% досељено претежно из исте општине. Сеоска насеља у приградској зони Ниша такође бележе велики проценат мигрантског становништва. Тако је у насељу Брзи Брод 67% становништва досељено, у Доњем Комрену 84%, Деветом Мају 63%, у Доњој Врежини 61% становника. У појединим приградским насељима се налазе и делови индустријских зона градова са разним складиштима и стовариштима (Лазарица у близини Крушевца са 85% мигрантског становништва, Александрово недалеко од Ниша, у општини Меровина са 78% досељеног становништва и др.). (Попис становништва, 2002.)

Веома илустративан је пример Београда. Наиме 1953. године 57 насеља београдске околине, односно 86%, имало је изразито сеоски карактер не само по броју и структури становништва, већ и на основу облика, архитектуре и распореда зграда, као и организацији целог насеља. Београд тада још није вршио онај прогресивни утицај на сеоска насеља који велики градови обично врше на своја залеђа. Развитак београдске околине био је спор у поређењу са развојем урбаног центра насеља, тако да се може говорити о њеном релативном заостајању. Међутим, близина административног, политичког, привредног, културног, образовног центра условила је континуирано досељавање у последњих педесет година. Ово је омогућило да се у околним насељима повећа број непољопривредног становништва (деаграризацијом или досељавањем из других насеља). (Дерић Б., Адамовић Ј., Тошић Д., 2003.) Као и код већине насеља из ове групе, и у београдску урбану агломерацију најинтензивније досељавање забележено је после 70-их, а посебно од 90-их година прошлог века, као одраз свеукупних пре свега политичких и економских збивања како у Републици Србији, тако и на просторима западног Балкана. Наводима поједина насеља са доминантним учешћем миграционе компоненте у укупном броју становника: Барајево 65% досељеног становништва, Болеч 69%, Винча 65%, Калуђерица 73%, Лештане 71%, Угриновци 71%, Бечмен 68%, Барич 65%, Дунавац 74%, Ковилово 70%, Падинска Скела 60%, Раља 65%, Ропчево 79%, Сремчица 75% мигрантског у укупном становништву насеља. (Попис становништва, 2002.)

Имиграциона сеоска насеља у Војводини су углавном колониистичка насеља у које се досељавало становништво након Другог светског рата, и која су у најновијем таласу 90-их година привукла избегличку популацију. То су развијена пољопривредна насеља, са великим бројем становника, за која су значајне женидбено-удадбене миграције, али и развијање других функција које су привлачиле становништво, нарочито у последњих неколико деценија. Као пример наводимо Челарево у општини Бачка Паланка са преко 50% досељеног становништва управо због развоја неких секундарних и терцијарних функција.

Популациони раст имају и поједина сеоска насеља са повољнијим саобраћајно-географским положајем, јер попримају поједине централне функције које ублажавају емиграцију и чак подстичу досељавање становништва. Таква насеља се налазе у великоморавској, јужноморавској, западноморавској, нишавској удолини, дуж којих пролазе важне саобраћајнице. Житковац је насеље са 63% становништва досељених из других општина Централне Србије у целокупном послератном периоду. Насеље има веома значајну саобраћајну функцију, јер се налази на међународној железничкој прузи и главна је станица Алексинца, градског насеља и центра истоимене општине. Велики број насеља са израженом саобраћајном функцијом се налази у општини Бела Паланка. Становништво се из привредно неразвијеног планинског залеђа спуштало у долину Нишаве у потрази за бољим условима живота. Нека од тих насеља су: Долац (насеља) са 64% мигрантског становништва, Црвена Река 64%, Црвени Брег 95%, Чифлик са 61% досељеног у укупном становништву. (Попис становништва, 2002.)

Поједина ванградска насеља са израженом рударском функцијом су доминантно имиграциона насеља. Изражено правило у рударској делатности је да насеља привлаче становништво са већих удаљености. Као пример наводимо насеље Ртањ, у општини Бољевац, у којем је 66% становништва досељено и то у највећем броју из бивших југословенских република, али и из других општина Србије, а најинтензивније досељавање је забележено у последњој деценији XX века. Благојев Камен, рударско насеље у општини Кучево привукло је рударе из разних делова Србије, а данас они одлазе на рад у Мајданпек после смањења интензитета рада рудника. Насеље Подвис, у општини Књажевац, је до 1968. године било рударско насеље, али је потом рудник затворен. У просторијама рудника отворена је фабрика котлова у сарадњи са италијанском фирмом, као и графичко предузеће, што је подстакло досељавање становништва, па према резултатима пописа становништва 2002. године удео мигрантског у укупном становништву је висок и износи 72%. (Група аутора, 2001.)

Сеоска насеља са доминантном туристичком функцијом, која имају висок удео досељеног становништва представљају новији феномен у Србији, иако су током дужег временског периода била имиграциона. Наиме, у последњој деценији XX века услед израженог недостатка стамбеног простора, становништво се трајно насељава у ова насеља. Издвајамо неколико примера таквих насеља. Стари Сланкамен је насеље са познатом бањском функцијом. Налази се у општина Инђија, и по резултатима последњег пописа 69% становништва није рођено у овом насељу. Највећи број лица досељен је из бивших република СФРЈ у последњој деценији XX века, када је четири пута више становника досељено него у претходном међупописном периоду. У насеље Врдник, у општини Ириг, 58% становника је досељено, највише из бивших република СФРЈ, а чак 998 нових становника је у последњем међупописном периоду регистровано у овом насељу, што је три пута више од најинтензивнијег досељавања у претходним деценијама. Овчар Бања, позната бања и туристичко насеље поред веома значајног магистралног пута, привукла је 67% миграната, највише пореклом из исте општине. Насеље Карађорђево у општини Бачка Паланка има 65% мигрантског становништва, од чега највише пореклом из Републике Хрватске који се досељавају у

последњих 20 година. Занимљив пример је Копаоник, туристичко насеље и центар планинског туризма Србије. Овде је по последњем попису стално пребивалиште имало 18 становника од којих 4 од рођења, односно 78% становништва се доселило. Како се ради о популационо малом насељу, значајнији су износи дневних миграција из околних сеоских насеља. (Попис становништва, 2002.)

Центри општина са гравитационим улогама и концентрацијама функција су значајне привлачне зоне становништво околних насеља. Након увођења правног критеријума у дефинисању насеља, ови центри нису дефинисани као градска насеља и поред функција које имају. У општини Чајетина, у истоименом насељу, 58% лица је досељено, а интензивне дневне миграције усмерене су ка Златибору, градском насељу и развијеном туристичком центру. Општина и насеље Црна Трава познати су емиграциони центри у последњих пола века. Чак 98% становника је досељено из околних насеља исте општине у насеље Црна Трава, тако да данас само 13 од 563 становника од рођења живи у овом насељу. У Мачванском округу се налази велики број општина које према новој дефиницији о издвајању насеља немају градске центре, а које су у последњем међупописном периоду примиле велики број избеглог становништва. Велики удео миграната су поред градских насеља у округу примили и центри општина: Владимирци 59%, Коцељева 55%, Љубовији 52% мигрантског становништва. (Попис становништва, 2002.)

Као пример насеља са дугом насеобинском традицијом наводимо насеље Колари које припада групи познатих балканских и српских насеља. Током историје било је веома важно насеље дуж Цариградског друма, као и гравитационо средиште за околна села. Просторно се развија дуж пута за Смедерево, а недалеко од насеља је и ауто-пут Београд-Ниш. То је све утицало на интензивно досељавање становника, па је данас више од 55% житеља досељено из неког другог насеља, пре свега са територије Косова и Метохије. (Група аутора, 2001.)

Полифункционална насеља која се истичу по уделу миграционе компоненте у Централној Србији су Груза у општини Кнић са 71% становника досељених претежно из исте општине. Насељавање је било подстакнуто и изградњом Грузанског језера и с тим у вези отварања нових радних места. Багрдан у општини Јагодина има 55% досељеног становништва претежно из исте општине, а најинтензивније досељавање у ово сеоско насеље је било присутно у последњој деценији XX века. Осим наведене полифункционалности и близина ауто-пута је један од привлачних фактора досељавања становништва. Насеље Међуречје у општини Ивањица има 73% мигрантског становништва из исте општине. У последњем међупописном периоду досељавање у ово насеље је успорено услед исцрпљености демографских ресурса околних сеоских, емигрантских насеља планинског залеђа. Кална у општини Књажевац, је гравитационо средиште Буцака, старопланинске микрорегије. Према резултатима пописа 2002. године 61% становништва не живи у овом насељу од рођења. У прошлости су се у Калну досељавали рудари, док данас ово насеље има полифункционални карактер. (Попис становништва, 2002.)

Некадашња викенд насеља, као на пример Чортановци у општини Инђија и Шипачина у општини Рашка, су данас претворена у насеља са сталним пребивалиштем становништва. У Чортановцима живи 68% алохтоног становништва, у највећем броју досељеног из бивших република СФРЈ у последњем међупописном периоду. Нешто је другачија ситуација у Шипачини која се налази на обронцима, туристички веома атрактивне планине Копаоник. Овде је око 55% становника досељено из исте општине. Мраморско брдо се налази у општини Мерошина, настало је изградњом викендица, углавном у власништву житеља Ниша. Временом су куће претворене у објекте са континуираном насељеношћу, а 3.11.1992. је проглашено за самостално насеље. Становништво гравитира ка Нишу и у просторно функционалном

смислу припада овом великом гравитационом центру. (Група аутора, 2001.; Попис становништва, 2002)

Закључак

Најизразитији ефекат просторног преразмештаја становништва на почетку XXI века огледа се у оштрој поларизацији на једној страни зона изразите концентрације становништва и на другој страни, зона депопулације, односно егзодусних зона. Све је јача разлика демографског карактера између руралних и урбаних средина, а јавља се и интензивирање процеса урбанизације али са тежиштем на његовом примарном облику, који резултира "вертикалном" (одливањем становништва из сеоских у градске средине), а не "хоризонталном" урбанизацијом (ширењем мреже градских насеља, као ефекат трансформације функционалне физиономије оних неградских насеља која поседују одређене предиспозиције за развој у урбане центре). (Бакић, 1993)

Најновија фаза развоја карактерише се напорима да се разлике између града и села сведу на најмању могућу меру и да се у селима створе повољнији услови живота. Интерес је сваког друштва да развија сеоске средине, да их инфраструктурно и комунално опреми и повеже и економски ојача. На тај начин услови живота између села и града биће уједначенији, што ће утицати на успостављање мањих разлика између демографског развоја села и града.

ЛИТЕРАТУРА

- Гинић И., (1966): **Демографски извори и фактори урбанизације у Ср Србији**, часопис Становништво, Институт друштвених наука, Београд
- Радовановић С., (1999): **Основне тенденције у демографском развоју сеоског становништва и неки проблеми његове реализације**, Становништво, бр.1-4, ИДН-ЦДИ, Београд.
- Пенев Г., (1999): **Природно кретање сеоског становништва Југославије са посебним освртом на фертилитет почетком 1990-их**, Становништво, бр.1-4, ИДН-ЦДИ, Београд.
- Дерић Б., Адамовић Ј., Тошић Д., (2003): **Демокономске компоненте регионализације и урбанизације**, Демогеографске основе регионализације Србије, САНУ, Географски институт: "Јован Цвијић" посебна издана, књига 54, Београд.
- Спасовски М., Јован Илић., (1989): **Проблеми демографског развоја и депопулације руралних простора у Ср Србији**, Зборник радова, Географски факултет ПМФ, св. 36, Београд.
- Бакић Р., (1993): **Погледи на проблеме раста становништва**, Никшић.
- Група аутора, (2001): **Географска енциклопедија насеља Србије**, Географски факултет, Београд.
- Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. години.
- Миграциона обележја**, књига 8, Републички завод за статистику, Република Србија, Београд, 2004.

DANICA ŠANTIĆ

Summary

THE INFLUENCE OF MIGRATION COMPONENT ON DEMOGRAPHIC POTENTIALS IN SOME SERBIAN RURAL SETTLEMENTS

In the last 50 years the main characteristic of demographic development in Serbia was people migration from rural to urban areas. That cause declining in number of rural inhabitant and increasing population number in urban areas. However, there are some rural settlements who succeeded to attract people to move in and in this paper we are dealing with them. According to the statistic data taken from the last census of population in 2002. the percent of people who was born and live in mentioned rural settlements is smaller then percent of people who migrate into those settlements. We tried to explain why those rural settlements attracted people and what kind of industrial or other functions they have.